

KRŠĆANSKI MORAL, ANTIČKA ORIJENTACIJA
I UMJETNIČKA TEORIJA RENESANSE O IMITACIJI
U MARULIĆEVOJ *JUDITI*

István Lőkös

?????? Marulić, M
Izvorni znanstveni rad

István Lőkös
Filozofski fakultet
D e b r e c e n

Teorija o umjetničkoj *imitaciji* (*imitatio, mimesis* — *μίμησις*), tj. o oponašanju umjetnosti u praksi, u renesansnom smislu riječi, bila je vrlo razvijena već u prvoj polovini 16. stoljeća, i još više u kasnijim godinama Cinquecenta.¹ Možemo s tim u vezi podsjetiti na književnoteoretsku i retoričku literaturu od Francesca Robortella (1548) do Pietra Vettorija (1573), Torquata Tassa (1587) ili Benedetta Varchija (1599). Mišljenje o umjetničkom oponašanju, tj. o *imitaciji* pisci i teoretičari umjetnosti i književnosti u doba renesanse preuzimali su iz antike, od Kvintilijana i Horacija, a osobito Seneke, koji prvi put detaljno interpretira mišljenje o spomenutoj teoretskoj pojavi u poredbi s počelom (opis), kad piše: »*Apes, ut aiunt, debemus imitari, quae vagantur et flores ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quidquid attulere disponunt ac per favos digerunt et, ut Vergilius noster ait, liquentia mella stipant et dulci distendunt nectare cellas.*« I dalje: »[...] *nos quoque has apes debemus imitari et quaecumque ex diversa lectione congegimus separare (melius enim distincta servantur), deinde adhibita ingenii nostri cura et facultate*

¹ U vezi s problemom *imitacije* koristili smo se člankom mađarskog profesora Imre B á n a: »Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája« [Imitacija kao estetska kategorija aristotelizma u doba renesanse], *Filológiai Közlöny*, Budimpešta 1975, br. 4, str. 374–386.

*in unum saporem varia illa libamenta confundere, ut etiam si apparuerit unde sumptum sit, aliud tamen esse quam unde sumptum est appareat.*²

U ovoj prilici kad bismo htjeli govoriti o *imitaciji* kao književnoteoretskoj kategoriji u Marulića, obvezno treba spomenuti kako već u Dantea i Petrarke nalazimo spomenuti zahtjev i shvaćanje oponašanja. U Dantea (*Inferno*, pjevanje XI.) čitamo:

»Filosofia« mi disse »a chi la 'ntende,
 nota non pur in una sola parte
 come natura lo suo corso prende
 da divino intelletto e da sua arte;
 e se tu ben la tua Fisica note,
 tu troverai non dopo molte carte,
 che l'arte vostra quella, quanto pote,
 segue come 'l maestro fa il discente;
 si che vostr' arte a Dio quasi è nepote.«
 (97–105)

Poznato je da i Petrarca piše — i to više puta — o *imitaciji*, upotrebljavajući baš citiranu poredbu *à la Seneca*. U vezi s tim možemo citirati zanimljive i važne rečenice iz lista koji je Petrarca pisao Tommasu da Messina odnosno iz lista koji je bio adresiran Johannesu de Certaldo, tj. Boccaccio. U prvom listu čitamo gotovo parafrazu riječi latinskog autora (tj. Seneke), kad piše prijatelju: »oponašaj pčele u pjesničkoj inventivnosti, koje zbiraju cvjetove ne onako kako cvjetove u prirodi pronadu, nego naprave iz njih vosak i med nekim čudnim miješanjem [...] Ne moramo se stidjeti da imitiramo pčele [...] Istražujmo knjige stručnjaka, kao što pčele obilaze blistave biljke, tako izaberimo i mi iz knjiga najcvjetonosnije [...] misli. Ništa ne bi bilo od slave pčela, ako ne bi mogle promijeniti ono što su našle. Savjetujem ti, dakle, ako si našao nešto pomoću čitanja, razmišljanjem promijeni to svojim perom tako da bude čisti med.«³ U listu adresiranom Johannesu de Certaldo (tj. Boccacciu) kaže: »[...] moramo dakle pisati onako kako pčele odvajaju med: tj. ne čuvanjem cvjetova, nego promjenom tih cvjetova, tako da iz njih neka nastane slatkiš, ali tako da iz mnogovrsnih bude samo jedan, i drugi i bolji.«⁴

Nema dvojbe da je u vezi s recepcijom književnoteoretske i umjetničke *imitacije* jedan od mogućih Marulićevih ideala i inspiratora bio baš Petrarca, koji je — prema riječima Mirka Tomasovića — »bio Maruliću posebno blizak«.⁵

Čitajući neke odlomke teksta Marulićeve posvete »Počtovanomu u Isukarstu popu i parmanciru splickomu gospodinu ... Dujmu Balistriliću, kumu svomu«

² S e n e c a: *Epistolae morales*, lib. 11, ep. 84. Ed. Reynolds, Oxford 1966, str. 285–286.

³ *Familiares* I. p. 8.

⁴ *Familiares* IV. p. 108.

⁵ Mirko T o m a s o v i ć: »Životopis Marka Marulića Marula«. Posebni otisak iz časopisa *Mogućnosti*, 45 (1998), br. 7–9. str. 10.

odmah nam pada u oči sličnost shvaćanja o teoriji i praksi umjetničkog rada u Seneki, Petrarke i Marulića: »Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet da ju stumači[m] naši[m] jaziko[m], neka je budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke. Da od te stvari hoteći tvomu otačastvu, obojega jazika dobro umiću, dar prikazati, odlučih naslidovati hitrost ditce one ki o mlado[m] litu starijih svojih darijući nara[n]če nadiju mirisnimi zel'ji, mažurano[m], ruzmarinom, rutom; umitelno naprave dar svoj, da zloćudo loveći povekše uzdarje. Ja put zloćudi njih ne perim, da samo onogaj hitra kiće[n]ja; jer inoga uzdarja od vas ne iščem nego ko sam vele od pri našao: ljubav pravu i svaršenu u Isukarstu ku mi stanovito nosite veče ner sam dostoja[n], da koliko se pristoji pitomščini vašoj ka svakomu prikloniti i prijaznivi. Tu poni hitrost (kako dim) naslidujući, usilovah se rečenu historiju tako napraviti kako bude nikimi izvanjskimi urehami i uglajen'je[m] i uliza[n]jem razlicih masti čirsan'je[m] obnajena; a to da ne rečete da vam poklanja[m] onu je žita rukovet koju u vaših knjigah bolju nahodite. Zaisto je onaje rukovet, da mnogim cvitje[m] obkićena. Kada ju dobro razgledate, reći ćete: Prominila [j]e lice kakono voći[n]a stabla premaliti kada najveće veselo cvasti budu. Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača ki na gospockoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati.«⁶

Pažljiv čitatelj odmah vidi da se citirani Marulićev tekst dijeli, prema principu spomenute imitacije, na tri odlomka. Prvi dio je poredba o naranči koja je kićena »mirisnimi zel'ji, mažurano[m], ruzmarinom, rutom«; drugi dio je opet poredba o žitnoj rukoveti, koja je »mnogim cvitje[m] obkićena« i »prominila [j]e lice kakono voći[na] stabla premaliti kada najveće veselo cvasti budu«; a treći je onaj dio teksta u kojem Marulić direktno aludira na običaj hrvatskih »začinjavaca« i na zakon »onih starih poet, kim ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača ki gospockoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati.«

Prema našem shvaćanju Marulićeva posveta Dujmu Balistriliću nedvojbeno nam potvrđuje da je on kao hrvatski renesansni pjesnik, odlučivši napisati svoj ep s temom iz *Staroga zavjeta*, uz kršćanske tradicije, težio za nasljedovanjem starih poeta, osobito autora latinske antike i, naravno, pjesnika kasnog srednjega vijeka i renesanse, tj. Dantea i Petrarke. Drugim riječima, htio je stvarati u smislu renesansnog književno–teorijskog načela *imitacije*.

O svemu onome što je on, kao *poeta eruditus* svojega doba, naučio od starijih i novijih autora kršćanskih nauka (teologija, biblicistika, moralna theologija), tj. od Augustina, Jeronima, Ciprijana, Origena, Tertulijana, svetoga Ivana Zlatoustoga, odnosno svetoga Bernarda, Tome Akvinskog, te o onome što je recipirao od

⁶ Tekst je citiran iz sljedećeg izdanja *Judite*: Sabrana djela Marka Marulića. Knjiga prva. Književni krug Split, 1988, str. 113–114.

predstavnik antičke literature i povijesti (Aristotel, Horacije, Juvenal, Herodot, Plutarh, Vergil, Ciceron itd.), vrlo opširno su raspravljali istraživači marulićevske filologije od Milivoja Šrepela i Petra Kasandrića do Petra Skoka, Marina Franičevića, Branimira Glavičića, Mirka Tomasovića, Bratislava Lučina, Darka Novakovića itd. Broj spomenutih i nespomenutih autora i rasprava u vezi s tim u ovom okviru bilo bi teško registrirati. Poznati su nam i oni suvremeni humanisti Marulićeva doba, koje je kao *poeta eruditus* splitski pjesnik vrlo dobro poznao, od Lorenza Valla, Ivana Tortellija, Poggia Bracciolinija, Guarina da Verona, do Pietra Bemba, čak i Erazma Rotterdamskoga. Pri tom nismo govorili o značenju Marulićeva poznavanja djela Tome Kempenskoga, ni o pokretu *devotio moderna*. sve ono što je ovdje spomenuto već je činjenica koju ne treba ponovno dokazivati. Ali baš na temelju svih tih činjenica možemo upozoriti na to da je Marulić, prihvaćajući i parafrazirajući spomenutu staru poredbu latinskog majstora (Seneka) i Petrarke o pčelama, na kraju 15. stoljeća (tj. u vrijeme pisanja epa o Juditi), paralelno s nekim talijanskim predstavnicima *principa umjetničke imitacije* formirao svoj stav u vezi s tim pitanjem.

Evo samo nekoliko primjera.

Poznato je talijanistima i svima onima koji se bave pitanjima teorije i povijesti književnosti europskog humanističkog latiniteta i talijanske renesansne književnosti, da se u Italiji od osamdesetih godina 15. stoljeća gotovo do kraja 16. stoljeća, tj. poslije Petrarkine književne djelatnosti, intenzivno raspravlja o pitanjima *umjetničke imitacije*. U drugoj polovini 15. stoljeća Angelo Poliziano (1454–1494) i Paolo Cortesi, koji je bio papin tajnik, vrlo živo polemiziraju o tome mora li se u stvaralačkom radu oponašati samo jednog jedinoga pisca (u tom slučaju riječ je o Ciceronu), ili prema primjerima klasičnih autora mora svaki pisac stvoriti svoj individualni stil. Poliziano, među ostalim, savjetuje Cortesiju »[...] ako si čitao mnogo puta i dugo Cicerona i druge, [...] i tvoja prsa su puna različitih znanja, tada se već i sam spremi nešto da stвориš, [...] i stavi na kocku na kraju i svoju sposobnost«. ⁷ Što se tiče značenja i raširenosti ovog polemiziranja, pregnantno nam njenu popularnost ilustrira činjenica da je korespondencija Poliziana i Cortesija više puta bila tiskana u doba renesanse. ⁸

Na početku 16. stoljeća, 1512–1513, Giovanfrancesco Pico Mirandola (sinovac Giovannija Pica della Mirandole) i Pietro Bembo polemizirali su *de imitatione*. Pico kao sljedbenik Poliziana kaže da se mora imitirati uvijek »*omnes bonos*«, istovremeno Bembo tvrdi da u prozi primjer *imitacije* mora biti Ciceron, a u pjesništvu svakako Vergil.

Naravno je da bismo mogli nabrojiti i više primjera o polemici o *imitaciji*, koje su vodili predstavnici renesanse od Bemba do Erazma Rotterdamskoga i Francesca Robortella, ali s gledišta Marulićevih stavova o imitaciji Splićanina, oni nisu važni.

Usporedivši spomenuta shvaćanja pisaca talijanske književnosti i odlomke Marulićeve posvete o *imitaciji*, već možemo konkretnim paralelizmima potvrditi prije rečenu pretpostavku da je Marulić formirao vlastito svojstveno shvaćanje o

⁷ Citira Imre B á n, cit. djelo, str. 381.

⁸ Isto, str. 381.

imitaciji istovremeno sa svojim talijanskim suvremenicima. U svojem shvaćanju o pjesništvu integrirao je sve ono što je prema teoriji pjesničke i retoričke elokvencije (Seneka, Tacit) bio zahtjev za pjesnički rad, tj. *ingenium* (darovitost), *ars* (umjetnost) i *usus* (običaj), i tako maksimalno bio spreman na europskom nivou stvoriti na hrvatskom jeziku djelo koje prema terminologiji Augusta Bucka pripada tzv. *Bildungsdichtung*⁹ — *Juditu*. Svrsishodno je spomenuti da taj pojam, prema Bucku, znači da se pjesnik (osobito u neolatinskim književnostima) priključio svim vrijednostima klasične kulture.

S tim u vezi postavlja se pitanje: kakav je Marulićev odnos prema kompleksnoj kršćanskoj duhovnoj tradiciji u kontekstu tzv. *Bildungsdichtunga*? Naš kratki i mogući trenutni odgovor je sljedeći. Mislimo da je Marulić, kao *poeta eruditus* (i u tom slučaju ovu formulaciju, koja se upotrebljava u interpretacijama djelatnosti pisaca renesanse, moramo posebno naglašavati!) recipirao i kompleksnu kršćansku kulturnu tradiciju, slično kao što smo vidjeli u primjerima recepcije klasičnih tradicija. Marulićevo osvajanje kršćanske tradicije u pjesničkom stvaralačkom radu ostvaruje se u znaku *erudicije* bez koje, prema tadašnjem književnoteoretskom shvaćanju, ne postoji pjesništvo. Uzmemo li u obzir biblijsku temu Marulićeva epa, odnosno njegovo moralnoteološko, kršćansko-filozofsko i biblijsko obrazovanje, čak i njegovu stručnost u okviru ovih disciplina, prihvatit ćemo odmah i tvrdnju da je on uz klasičnu tradiciju recipirao u svojem epu i kršćansku tradiciju, osobito kršćanskomoralnu tradiciju u smislu tzv. *Bildungsdichtunga*. Sve to nam svjedoči tekst *Judite*, u kojem Marulić više puta iskazuje svoju kršćansku eruditsku kompetenciju. Željeli bismo podsjetiti samo na odlomke iz četvrtog pjevanja (*Libro četvarto*), kada on paralelno iznosi primjere iz Biblije i klasične mitologije i povijesti (od 121. do 152. stiha), odnosno na paraleliziranje antičkih i biblijskih muževa i žena iz šestog pjevanja (*Libro šesto*; od 173. do 226. stiha).

Na kraju postavimo pitanje: može li se lik Marulićeve *Judite* shvatiti kao pjesnička manifestacija kršćanskog vjernika? Prema našem poimanju svakako. To možemo potvrditi Juditinim molitvama koje očito funkcionalno determiniraju kompoziciju epa, i karakterizacijom *Judite*, koja pomoću tzv. »pobožne laži« (*pia fraus*) prevari Holoferna da ga ubije, i to kako svjedoči njezina molitva, s blagoslovom i voljom svemogućega Boga. U vezi tzv. »pobožne laži« naveli bismo riječi Branimira Glavičića iz studije *Podrijetlo Marulićeva učenja o laži*:¹⁰ »Riječ je upravo o Marulićevoj interpretaciji nekih biblijskih primjera, [...] na temelju kojih se razvija misao i izvodi zaključak o dopustivosti laži iz čovjekoljublja ili kad su u opasnosti viši interesi. Međutim, takvo tumačenje mjerodavni crkveni forumi nisu prihvatili, pa je njegova *Institucija*, zbog nekih formulacija četvrtog poglavlja četvrte knjige *De veritate colenda mendacioque fugiendo* (= O gajenju istine i izbjegavanju laži), došla u drugoj polovini XVI. stoljeća na indeks zabranjenih knjiga, u blažu klasu *nisi repurgetur*.«¹¹

⁹ Vidi u: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 1959.

¹⁰ Branimir Glavičić: »Podrijetlo Marulićeva učenja o laži« *Colloquia Maruliana* III, Split 1994, str. 67–72.

¹¹ Isto, str. 67.

István Lókös

LA MORALE CRISTIANA, LA CONCEZIONE ANTICA E LA TEORIA
ARTISTICA RINASCIMENTALE SULL'IMITAZIONE
NELLA *JUDITA* DEL MARULIĆ

Il concetto di imitazione (*mimesis*) è ben noto nella teoria letteraria e artistica del Rinascimento. Lo conferma anche l'abbondanza delle opere teorico-letterarie e di carattere retorico di quel tempo (gli autori delle più importanti sono Francesco Robortello, Pietro Vettori, Torquato Tasso e Benedetto Varchi). Tutti questi scrittori seguono l'argomentazione di Orazio, Quintiliano e Seneca. Si sa bene che anche Petrarca aveva già formulato la sua idea personale sull'imitazione artistica della realtà, e questo proprio nella forma del "paragone con l'ape" ripreso da Seneca: "...vale nel vostro tentativo poetico imitare le api che portano il fiore non nella forma in cui l'hanno trovato, ma nella meravigliosa commistione di miele e cera...". Marko Marulić formula il suo concetto d'imitazione, probabilmente seguendo Petrarca, nella dedica del poema *Judita* a Dujam Balistrilić. Da questo risulta evidente che il Marulić come *poeta eruditus* del suo tempo segue l'esempio dei poeti antichi, ovvero assimila il sapere non solo dagli scrittori antichi, ma anche dai letterati e dai dotti dell'Europa cristiana e dell'Italia rinascimentale.